

П. Є. Луньо,

Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів

АНТОНІМІЧНІ ВІДНОШЕННЯ В ТЕРМІНОЛОГІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

У статті розглянуто основні тенденції явища антонімії у термінології конституційного права України. Описано класифікації антонімів цієї галузі права за різними критеріями. Обґрунтовано думку про те, що антонімія сприяє системності й чіткому уявленню про зв'язки між протилежними поняттями конституційного права.

Ключові слова: термінологія, конституційне право, антонімія, контрарний антонім, контрадикторний антонім, комплементарний антонім.

В статье рассмотрены основные тенденции явления антонимии в терминологии конституционного права Украины. Описаны классификации антонимов этой отрасли права по различным критериям. Обосновано мнение о том, что антонимия способствует системности и четком представлению о связи между противоположными понятиями конституционного права.

Ключевые слова: терминология, конституционное право, антонимия, контрарный антоним, контрадикторный антоним, комплементарный антоним.

The article deals with actual problems of the antonymy in constitutional law terminology. Described classification of antonyms by various criteria. Substantiates the idea that antonyms promotes the systemic and clear understanding about relationships between opposing concepts of constitutional law.

Keywords: terminology, constitutional law, antonyms, contrary antonym, contradictory antonym, complementary antonym.

Однією із системоутворювальних універсалий термінології є антонімічна парадигма, яка виявляється у взаємозв'язках між словами на основі протилежності їх значень, і утворює у складі мови свою мікросистему. Так, О. Колган з цього приводу зазначає, що «терміни-антоніми не порушують, а підкреслюють виявлення мовної системності, бо ґрунтуються на відмінності всередині одного й того ж явища (якості, властивості, стану, руху тощо), відображають об'єктивно наявні в термінології протиставні явища» [5, с. 201]. На думку науковців, які розглядали явище антонімії в термінології, зокрема, В. Даниленко [3, с. 7], І. Кочан, Г. Мацюк, Т. Михайлової [7, с. 12], Т. Панько [10, с. 186], А. Суперанської [11, с. 54], між науковими явищами постійно виникають відношення протиставлення.

«Терміни-антоніми характеризуються цілком визначеними парадигматичними властивостями: фронтальною протилежністю й розрізненням за диференційною ознакою, тісно пов'язаною з її основною дефінітивною функцією» [10, с. 186]. Значення протиставлюваних терміноодиниць мають спільну родову сему і різняться відмінною видовою семою [7, с. 14]. Тобто члени термінів-антонімів протиставлені один одному за наявності чи відсутності однієї диференційної семи при збігу інших. При цьому «антонімічними можна вважати слова, що протиставляються за найбільш загальною та істотною для їхнього значення семантичною ознакою, характеризуючи явища одного плану й перебуваючи на крайніх позиціях відповідної лексико-семантичної парадигми» [6, с. 106].

Відповідно до традиційного у термінознавстві поділу термінів антонімів [2; 7; 10], зокрема, на основі специфіки форм і значень, у межах термінології конституційного права України можна виділити кілька типів антонімічних відношень.

За структурою слова-антоніми можна поділити на різнокореневі (лексичні) та однокореневі (словотворчі). Перші характеризуються тим, що мають різні корені, наприклад: *народна конституція* (конституція, прийнята безпосереднім (на референдумі) або опосередкованим (представницькою установою – установчими зборами, парламентом) волевиявленням народу) – *октроїрована конституція* (вводиться одностороннім актом глави держави); *матеріальне право* (сукупність правових норм, які безпосередньо регулюють конкретні суспільні відносини) – *процесуальне право* (сукупність правових норм, які регулюють відносини, що виникають у процесі діяльності слідчих і судових органів із розслідування, розгляду й вирішення кримінальних, цивільних та інших справ, а також діяльності державних органів із розгляду й вирішення адміністративних справ) тощо. У таких антонімах диференційна семантична ознака реалізується шляхом семантичного протиставлення коренів [4, с. 123].

Для однокореневих слів-антонімів характерним є творення з допомогою афіксального словотвору, в основному, шляхом додавання префікса, що надає слову протилежного змісту. Наприклад, велика кількість термінологічних антонімічних пар у межах термінології конституційного права України утворено префіксальним способом, з допомогою приєднання заперечної частки *не-* до терміна із стверджувальною семантикою, яка заперечує або вказує на відсутність ознаки: *виборність* – *невиборність*; *відповідальність* – *невідповідальність*; *відповідність* – *невідповідність*; *дієздатність* – *недієздатність*; *довіра* – *недовіра*; *обраність* – *необраність*; і под. В антонімічних парах, утворених таким способом, виникає відношення повної протилежності.

Значна кількість однокореневих антонімів творяться внаслідок приєднання до кореня словотворчих формантів: *без-*, *поза-*: *альтернативна форма* – *безальтернативна форма*; *альтернативні вибори* – *безальтернативні вибори*; *референдум парламентський* – *референдум позапарламентський*; *чергова сесія* – *позачергова сесія* тощо.

Для творення однокореневих термінів конституційного права України із протилежним значенням використовуються й інтернаціональні префікси: **де-, а-, анти-, контр-**, наприклад: *натуралізація – денатуралізація; націоналізація – денационалізація; симетрична федерація – асиметрична федерація; глобалісти – антиглобалісти; громадський прояв – антигромадський прояв; демократизм – антидемократизм; розвідувальна діяльність держави – контррозвідувальна діяльність держави* тощо.

Поодинокі терміни-антоніми утворені з допомогою словотвірних префіксів із протилежним полярним значенням: *допарламентський референдум – післяпарламентський референдум* і под.

Також зі структурного боку, в антонімічні відношення у термінології конституційного права України вступають однослівні терміни (*дія – бездіяльність, сумісність – несумісність* тощо) та аналітичні терміни, серед яких виділяємо: 1) двокомпонентні (*абсолютні права – відносні права, відкрите засідання – закрите засідання* і под.); 2) трикомпонентні (*внутрішній конституційний контроль – зовнішній конституційний контроль, конкретний конституційний контроль – абстрактний конституційний контроль*, тощо); 3) чотирикомпонентні (*пропорційна система жорстких списків – пропорційна система напівжорстких списків* і под.). Слід зауважити, що у терміносистемі конституційного права України суттєво переважають саме аналітичні терміни із протиставленими значеннями, що складаються з терміна – виразника родового поняття й антонімічних атрибутів. Серед них найбільшу кількість становлять двокомпонентні терміни-антоніми.

За частиномовним вираженням антонімічні однослівні терміни в терміносистемі конституційного права України, в основному, репрезентовані іменниками: *континуїтет – дисконтинуїтет; конституційність – неконституційність, відповідальність – невідповідальність; суперечність – несуперечність* і под. Слід зауважити, що однослівних прикметникових та дієслівних термінів конституційного права України із протилежною семантикою не зафіксовано. У аналітичних термінах основні компоненти, як і в однослівних, здебільшого, виражені іменниками: *конституція постійна – конституція тимчасова; зобов'язальний референдум – консультативний референдум* тощо. Варто звернути увагу й на частиномовне вираження компонентів таких термінів, які, власне, і надають їм полярного змісту. Вони, здебільшого, виражені прикметниками, які виражають протилежні видові ознаки всередині родового поняття: *конституція писана – конституція неписана; ліві партії – праві партії; корпоративна автономія – персональна автономія; приватний законопроект – публічний законопроект* і под.

У семантичному плані з-поміж термінів конституційного права України виділяємо контрарні (градуальні), комплементарні, контрадикторні, векторні антонімічні відношення. [9, с. 195-236; 12, с. 27-30].

Контрарні (градуальні) антоніми, окрім наявності двох максимально протилежних (за мірою або ступенем вияву) видових понять певного родового поняття, передбачають існування між ними середнього члена (мезоніма), від якого у протилежних напрямках поширюється градуальна характеристика явища, дії чи ознаки [1, с. 12]. У термінології конституційного права України трапляються лише поодинокі випадки такого виду антонімії, наприклад: *референдум визнаний – референдум частково визнаний – референдум невизнаний; територіальні одиниці першого рівня – територіальні одиниці середнього рівня – територіальні одиниці вищого рівня* і под. Власне крайні симетричні члени такого протиставлення виражають повну антонімію, а середні вказують на збільшення чи зменшення ступеня якості [6, с. 107].

Комплементарні антоніми позначають два взаємодоповнювальні видові поняття, які разом становлять певне родове поняття без наявності проміжних ланок [8, с. 15]. Тобто ця протилежність характеризується відсутністю середнього, проміжного компонента між протиставленими поняттями певної сутності, які за своєю природою є граничними, і між якими немає градуальної протилежності. Наприклад: *активне виборче право – пасивне виборче право; вільний мандат – імперативний мандат; закрите засідання парламенту – відкрите засідання парламенту* тощо. Отже основним критерієм поділу антонімів на контрарні та комплементарні є наявність чи відсутність мезоніма.

Наступною групою є контрадикторні антоніми, у яких один із антонімів заперечує відмінну сему в плані змісту другого антоніма, але не замінює її. Наприклад: *вираження довіри уряду – вираження недовіри уряду; договірна федерація – недоговірна федерація* і под.

Ще одним видом антонімів за семантичними зв'язками є векторні антоніми, які позначають винятково дві протилежно спрямовані або взаємно зворотні дії, явища, рухи, ознаки, відношення [12, с. 28]. Наприклад: *дія – бездіяльність; допарламентський референдум – післяпарламентський референдум; підвищення по службі – пониження по службі* тощо.

За обсягом спільної семантики розрізняю повні і неповні антоніми. У першому випадку такі лексеми є однозначними, і антонімізуються вповні, наприклад: *політичні вибори – адміністративні вибори; приватне право – публічне право* тощо. Такого виду антоніми становлять більшість у термінологічних антонімічних парах термінології конституційного права України. У другому випадку, неповні антоніми, які можуть мати два і більше значень, антонімізуються не в усіх своїх значеннях. Наприклад, у термінологічній антонімічній парі *принцип публічності судочинства – принцип диспозитивності судочинства* термін *принцип публічності судочинства* має 2 значення: 1) *один із основоположних демократичних принципів судового процесу, який означає гласний, відкритий порядок розгляду і вирішення судових справ. Відкритість розгляду і вирішення судових справ полягає в тому, що на засіданнях суду можуть бути присутні всі громадяни, які досягли певного віку;* 2) *один із принципів судового процесу, який полягає в обстоюванні суспільного (публічного) інтересу. Виразником такого інтересу вважається держава. Відповідно, публічність судочинства виявляється в обстоюванні в судовому процесі інтересів держави* [13, с. 436-437]. На позначення антонімічної пари підходить тільки одне – друге значення, протилежністю якого є значення терміна *принцип диспозитивності судочинства – полягає у наданні різних можливостей сторонам або учасникам судового процесу здійснювати свої*

процесуальні права незалежно від того, які інтереси вони представляють[13, с. 437]. Лише поодинокі протиставні терміни конституційного права України є неповними, полісемічними термінами, які можуть вступати в антонімічні відношення здебільшого, одним із своїх значень.

Проведений аналіз фактичного матеріалу дає підстави для твердження, що антонімічні відношення в терміносистемі конституційного права України дозволяють виділити глибинну сутність протиставлених понять, допомагають визначити місце кожного терміна в юридичній термінології і сприяють системному та цілісному сприйняттю наукової інформації. Таким чином, антонімія в мові права підтверджує наявність у ній системності та відіграє позитивну роль в організації терміносистеми.

Література:

1. Андреев Н. Антонимия и мезонимия / Н. Андреев // Питання словотвору східнослов'янських мов : Матеріали міжвуз. Республ. наук. конф. – К., 1969. – С. 12-14.
2. Булик-Верхола С. З. Формування і розвиток української музичної термінології : автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Львів, 2003. – 20 с.
3. Даниленко В. П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания / В. П. Даниленко. – М. : Наука, 1977. – 246 с.
4. Козловець І. Антонімічні відношення у фінансово-кредитній термінології / І. Козловець // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. праць / Відп. ред. Л. О. Симоненко. – К. : КНЕУ, 2001. – Вип. IV. – С. 123-125.
5. Колган О. Антонімія української гірничої термінології / О. Колган // Проблеми української термінології: зб. наук. праць. – Львів, 2008. – № 620. – С. 200-203.
6. Куделько З. Антонімія в терміносистемі ринкових взаємин / З. Б. Куделько // Проблеми української термінології: зб. наук. праць; матер. 8-ї міжнар. конф. – Львів, 2004. – С. 106-108.
7. Михайлова Т. В. Семантичні відношення в українській науково-технічній термінології : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Т. В. Михайлова. – Харків, 2002. – 20 с.
8. Нікуліна Н. Становлення сучасної української термінологічної терміносистеми автомобілебудування та ремонту транспортних засобів : автореф. дис. канд. філол. наук : 10.02.01 / Нікуліна Неля Василівна. – Харків, 2005. – 22 с.
9. Новиков Л. А. Антонимия в русском языке: Семантический анализ противоположностей в лексике / Л. А. Новиков. – М. : Изд-во МГУ, 1973. – 290 с.
10. Панько Т. І. Українське термінознавство. Підручник / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Львів : Світ, 1994. – 216 с.
11. Суперанская А. В. Общая терминология: вопросы теории / А. В. Суперанская, Н. В. Подольская, Н. В. Васильева. – М. : Изд-во ЛКИ, 2012. – 248 с.
12. Українська мова: енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. – К. : Укр. Енцикл., 2004. – 824 с.
13. Шляхтун П. П. Конституційне право: словник термінів / П. П. Шляхтун. – К. : Либідь, 2005. – 568 с.